

CO VÍ SPOLEČNOST VĚDĚNÍ?

Dnes už všudypřítomný termín „společnost vědění“, používaný jako charakteristika přítomnosti, by mohl být důvodem k hrdosti a radosti. Společnost, která sama sebe definuje skrze „vědění“, by se dala chápat jako společnost, v níž rozum, úsudek, rozvaha, prozíravost, dlouhodobé myšlení, chytré zvažování, vědecká zvidavost a kritická sebereflexe, shromažďování argumentů a zkoumání hypotéz konečně převážily nad iracionalitou, ideologií, pověřivostí, domýšlivostí, chtivostí a bezduchostí. Pohled na jakýkoliv segment stávající společnosti však ukazuje, že vědění této společnosti nemá nic společného s tím, co se od antických dob asociuje s takovými ctnostmi, jako je rozum, úsudek, praktický důvtip a konečně moudrost.

Společnost vědění není nijak chytrá společnost. Omyly a chyby, které se v jejím rámci dějí, krátkozrakost a agresivita, které ji ovládají, nejsou o nic menší než v jiných společnostech, a je velmi sporné, zda je alespoň všeobecný stav vzdělání vyšší. Cílem společnosti vědění není ani moudrost, ani sebepoznání ve smyslu řecké *gnóthi seauton*, dokonce jím není ani duchovní prozkoumání světa, abychom jeho zákonům lépe porozuměli. Patří k paradoxům společnosti vědění, že nemůže dosáhnout cíle veškerého poznání, tedy pravdy nebo přinejmenším závazného pochopení. V této společnosti se už nikdo neučí proto, aby něco věděl, nýbrž jen kvůli učení samotnému. Neboť veškeré vědění, jak zní krédo právě společnosti vědění, rychle zastarává a ztrácí hodnotu.

Neustálé úsilí o získání vzdělání nahrazuje cíl, jak už mimochodem diagnostikoval ve čtyřicátých letech 20. století Günther Anders: Důležité je „celoživotní učení, ne vědění nebo dokonce moudrost“. ¹ Pokud však nejde společnosti vědění ani o moudrost, ani o poznání, ani o porozumění jakožto ústřední indikátory toho, co drží společnost pohromadě, oč jí tedy jde – kromě simulace permanentní ochoty se učit?

Vědění, jak zní obvyklá definice, je informace nesoucí význam. Relativně bezstarostně se proto i v politické rétorice ztotožňují pojmy společnost vědění

a informační společnost. Zpravidla se více zdůrazňuje informační společnost, protože informace se zdají být bezprostředněji spjaté s digitálními médii, které novou společnost vědění udržují v běhu. Oblíbené tezi, že už žijeme v informační společnosti, a tudíž i ve společnosti vědění, lze z dobrých důvodů oponovat tezí, že žijeme v „dezinformační společnosti“.

Jak formuloval Hegel, to, co je známé „proto, že je *známé*, není *poznané*“. ² Informace nemají ještě s věděním a poznáním nic společného. Z četných definic informace je možná nejvýstižnější definice amerického teoretika systémů Gregoryho Batesona: Informace je „nějaký rozdíl, který se při pozdější události jako rozdíl projeví“. ³

Při takovém vymezení pojmu je okamžitě jasné, proč je termín dezinformační společnost pro popis naší společnosti mnohem výstižnější než pojem informační společnost. Nárůst informačních a komunikačních možností, množství vjemů, zvuků, čísel, obrazů kamuflovaných jako informace, které se dnes valí na každého průměrného obyvatele města, znamená, že se rozdíly nejdříve rozplývají, a pokud jsou přece jen patrné, neovlivní nijak pozdější události, protože je lze z kapacitních důvodů vnímat jen okrajově a zpravidla je také okamžitě zase zapomenout.

Prověříme-li nesčetné takzvané informace, které moderní člověk zkonzumuje v průběhu jednoho dne – včetně „zpráv“ oficiálně tak nazývaných – z hlediska toho, zda dojde k jednání, které by bez nějaké zprávy nenastalo, je okamžitě jasné, že většina takzvaných zpráv nejsou zprávy, a že zprávy, které obsahují nějakou odlišnost, tedy skutečně něco sdělují, jsou vzácné a ze záplavy informací se musejí zpravidla namáhavě odfiltrovat. Co se týká každodenních večerních televizních zpráv, jen jedna jejich součást skutečně zprostředkovává informace, které pro blízkou budoucnost téměř každého diváka znamenají rozdíl, a tudíž mají význam, a tou je předpověď počasí. Všechno ostatní, ať je jakkoliv vážné, je zpravidla zábava.

Vědění je více než informace. Vědění umožňuje nejen odfiltrovat z množství dat ta, která mají informační hodnotu, vědění je celkovou formou prozkoumávání světa – jeho poznávání, chápání, porozumění. Na rozdíl od informace, jejíž význam spočívá v odlišném jednání v budoucnosti, není vědění jednoznačně účelově orientováno. Vědět lze mnoho, a zda je takové vědění neúčelné, se

nikdy nerozhoduje v okamžiku jeho vzniku nebo osvojení. Na rozdíl od informace, která představuje interpretaci dat s ohledem na budoucí jednání, lze vědění popsat jako interpretaci dat s ohledem na jejich kauzální souvislosti a vnitřní konzistenci.

Lze také užít staromódní formulaci: Vědění existuje tam, kde je možné něco vysvětlit nebo pochopit. Vědění se vztahuje k poznání, hledání pravdy je základním předpokladem vědění. Od antických dob se tak otázka po vědění ze systémových důvodů právem odděluje od otázky po užitečnosti informací. Zda se vědění využije, není nikdy otázkou vědění, nýbrž situace, v níž se člověk ocitne. Bývaly doby – a není to vůbec tak dávno –, kdy se orientalistika považovala za natolik výlučný obor, že ho mnozí plánovači vzdělání považovali za zcela zbytečný. Po 11. září 2001 bylo všechno rázem jinak a znalosti arabštiny a dějin Blízkého východu se rázem staly velmi žádanou kompetencí.

Ovšem vzhledem k tomu, co všechno lze vědět, protože někde toto vědění existuje, vedou jakkoli pojaté nároky na vědění k zoufalství. Schwanitzův suggestivní podtitul *Všechno, co musíte vědět* sliboval útěchu v situaci, kdy má každý tvář v tvář záplavě dat a nabídky informací pocit nedostatečnosti. Vzhledem ke zrušení hierarchie vědění a pojetí vědění jako sítě, kterou lze libovolně variovat a rozšiřovat, se zdá, že už žádná podoba vědění není přesvědčivá. A protože je potenciální vědění nekonečné a kdykoliv přístupné, jsme my všichni, ať chceme, či nechceme, fakticky nevědoucí. Ještě nikdy sice nebylo tak snadné se o nějaké otázce, oboru nebo fenoménu více či méně obsáhle informovat. Téměř všechny vědecké disciplíny se už tematizují v populárních časopisech a z internetu si lze stáhnout vše, jednoduchými lexikálními hesly počínaje až po komplexní pojednání. Nicméně se nelze ubránit dojmu, že kvantitativní možnosti vědění jsou nepřímo úměrné tomu, co lidé skutečně vědí. Je možné, že právě tento snadný přístup k vědění sabotuje vzdělání. Bez promyšlení, porozumění a osvojení je většina informací prostě jen vnějšková. Nejen studenti rostoucí měrou zaměňují mechanické okopírování seminární práce z internetu za samostatné vypracování.

Tváří v tvář nekonečným proudům dat informačních médií se rádi utěšujeme, že není důležité něco vědět, ale vědět, kde vědomosti najdeme. Vědění je ve společnosti vědění vyčleněné, externalizované vědění. Ale vědění nelze

uložit do skladu. Ani v tradičních archivech a knihovnách, ani v moderních databankách vědění neleží. Na rozdíl od rozšířeného mínění nedisponují vědění ani žádné organizace. Mohou nanejvýš poskytnout podmínky, díky nimž je vědění jejich aktérů uvedeno do vzájemných souvislostí a může být předáno dál. V žádné databance, v žádném médiu, které nestrukturované akumuluje data, proto vědění nenajdeme. Vědění vždy znamená umět zodpovědět otázku, co existuje a proč to existuje. Vědění proto nelze konzumovat, vzdělávací instituce nemohou být podniky na poskytování služeb a vědění si nelze osvojit hravou formou, protože to prostě bez myšlenkového úsilí nejde. Z tohoto důvodu nelze také vědění manažersky řídit. Za předpokladu, že na tomto světě neexistují jiní sociální a inteligentní aktéři než lidé, je vědění jako takové jen v nich. Veškeré vědění má tedy ten nedostatek, že je subjektivní, je vždy mezerovité, nekonzistentní a ve vysoké míře ovlivněné kontingencí.

Nicméně vědění jednotlivce není shodné s tím, co má kdo v hlavě. V paměti uchovávaná data jakéhokoliv druhu ještě nejsou vědění. Lidé s fenomenální pamětí, schopní zapamatovat si nesčetné podrobnosti, takzvané chodící encyklopedie, lidé schopní vyluštit každou křížovku, toho ve vyšším slova smyslu moc nevědí. Vědění se tyto jednotlivosti a pojmy stávají teprve tehdy, když jsou vzájemně propojené podle logických a konzistentních kritérií natolik, že jsou ve smysluplném a přezkoumatelném vztahu.

Tento vztah se neřídí vnějšími kritérii, nýbrž logikou vědění samotného. Například historická data, která nejsou provázaná podle logiky historických věd, ale shromažďují se podle politických nebo emocionálních daností, nejsou vědění, nýbrž ideologií. Přírodovědná data, která se neřídí logikou příslušné vědy, ale politickými obavami nebo tužbami, se stávají pozitivním nebo negativním mýtem, preludem, který lze vystupňovat až do kolektivní hysterie. Mediální prezentaci BSE a ptáčích chřipky je možné brát jako indicii toho, že jsme od společnosti vědění vzdáleni stejně jako středověk.

Pojem společnost vědění má ovšem také indikovat narůstající proces společenské transformace – proměnu klasické industriální společnosti ve společnost, v níž už nebude signifikantní těžba surovin, výroba a obchod s průmyslovými produkty, nýbrž získávání „vědění“ a práce s ním. „Materiální ekonomie“ má

být nahrazena „symbolickou ekonomikou“. ⁴ Fenomén „dělníka vědění“, který bude zaměstnán získáváním a rozdělováním informací a nahradí průmyslového dělníka, ⁵ je od chvíle, kdy v něm Peter F. Drucker, prorok moderního managementu, rozpoznal vtělení „nastávající“ společnosti vědění, pro tuto představu emblematický. Drucker definuje dělníka vědění jako „osobu vzdělanou“ v nehumanitním smyslu, která se vyznačuje schopností „využít svého vědění v současnosti a k vytváření budoucnosti“. ⁶

Tento koncept dělníků vědění vychází ovšem z utopí, na nichž ztroskotalo už průmyslové dělnictvo. Drucker popisuje společnost vědění explicitně nejen jako postindustriální, ale také jako postkapitalistickou společnost. Protože vědění může získat každý a může se s ním zúčastnit hospodářské soutěže, padnou konečně všechny třídní bariéry, každý bude vlastníkem nejdůležitějšího výrobního prostředku této společnosti – vědění. Kdo se octne na spodku společenského žebříčku, nemůže se už vymlouvat na vlastnické poměny, násilí nebo vykořisťování. Prostě se učil buď málo, nebo pomalu, nebo něco, co se nehodí. ⁷

Z této utopie svobodného a individuálního přístupu k rozhodujícím zdrojům nové společnosti nezůstalo o moc víc než ideologie celoživotního vzdělávání. Pod tímto pojmem se neskrývají ani tak koncepty na zrušení tradičních vlastnických poměrů, ale nástroj, s nímž lze kdykoliv vyžadovat schopnost přizpůsobit se reálně existujícím vlastnickým poměrům. Heslo „celoživotního vzdělávání“ je samozřejmě kontroverzní, až příliš připomíná doživotní nezrušitelné odsouzení, než aby se z něj plánovači vzdělávání mohli radovat.

Svízelnost pojmenování ovšem indikuje problém. Ať už zvolíme jakékoliv označení, podivná pachut' nemizí. Označení „vzdělávání dospělých“ nebo „podnikové vzdělávání“ už vyšla z módy a nějakou dobu propagované nehezke „učení doprovázející život“ se nedokázalo prosadit. Zbývá tedy uchýlit se jako obvykle k anglicismu, u nějž se nevnímají negativní konotace – *lifelong learning*. Ale ať zvolíme jakýkoliv eufemismus, všechny zakrývají jeden problém. Neustálé učení bude nutností, přesně řečeno nátlakem vynucené, nikdo však přesně neví, co se má učit a proč. A to především tehdy ne, kdy se už nemluví o permanentním přeškolení, které vyžaduje flexibilizace práce, ale vzletnými slovy se mluví o „faktorů vzdělání“.

Patří ke stereotypům diskuse o celoživotním vzdělávání, že ve společnosti vědění jsou už dávno minulostí časy, kdy byla jedna fáze života určená vzděláváním a jiná fáze výdělečné činnosti. Jenže takhle rozdělené to nebylo nikdy. Aristoteles začíná *Metafyziku* větou, která patří k okřídleným: „Všichni lidé od přírody usilují o vědění.“ Nikdy se to nechápalo tak, že by se takové vědění mělo výhradně získat v určité fázi života. Spíše naopak. Právě antický pojem moudrosti – *sophia* – se vnímal jako rezultat získaných vědomostí, schopností, znalostí a zkušeností, který lze teprve po dlouhém životě sloučit ve skutečnou jednotu.

Ale takové pojetí moudrosti není cílem celoživotního učení, protože to žádný cíl nemá, neboť za cíl vyhlásilo prostředek. Jistěže se tržní vztahy a technologické inovace sloužící racionalizaci rychle mění. Takovým prudkým změnám vývoje je lidí třeba přizpůsobit. Byť ani toto není zcela nové, tyto procesy se vyznačují dosud nepoznanou dynamikou a intenzitou. Nejenže takové požadavky na přizpůsobení objektivně přesahují možnosti mnoha lidí, především starších, ale ideologie celoživotního učení slouží také, možná především tomu, aby se rizika vývojových zvrátů jednostranně přenesla na jednotlivce. Ať už člověk navštěvuje jakékoliv kurzy a investuje do dalšího vzdělávání jakékoliv množství osobního kapitálu, v případě nutnosti lze vždycky říct: Bylo to málo. Existuje tragikomický případ člověka ochotného se neustále učit, který získává jednu kvalifikaci za druhou, a přesto nebude nikdy schopen je skutečně adekvátně uplatnit na pracovišti.

Kritická analýza celoživotního učení by také mohla skoncovat s některými mýty, jimiž se neustále ideologicky ospravedlňuje nová „kultura učení“. Teze o zastarávání a zároveň o razantním růstu našeho vědění, jíž se s oblibou operuje ve prospěch permanentního vzdělávání, v této výlučnosti není pravdivá už faktograficky. Základy naší technokratické kultury vědění jsou mnohem starší a trvalejší, než předpokládá po změnách toužící duch doby, a bez těchto základů bude i nutné další vzdělání stát na hliněných nohou.

Další, zvláště v základním školském vzdělávání velmi rozšířený mysl spočívá ve víře, že lze odhodit nepotřebný balast vědění a soustředit se čistě na učení se učení, aby se člověk mohl později naučit všechno možné. Ale žádné učení bez obsahu neexistuje. Požadavek učit se, jak se učit, se podobá návrhu vařit bez

jakýchkoli potravinových přísad. Pojem učení předem předpokládá předmět učení. Tento obsah se však v současnosti už neřídí žádnou ideou vzdělání, nýbrž se chápe jako otevřená permanentní mezera pro rychle se měnící požadavky trhu, módy a strojů. Memorandum Evropské komise o celoživotním učení, které je uvedeno heslem připomínajícím NDR – „Vytvoření evropského prostoru celoživotního vzdělávání“ –, podnítilo vídeňskou univerzitu k práci na vysoce dotovaném projektu, jehož cílem je vybádat, jak se lze celoživotnímu učení naučit nejlépe už na základní škole. Projekt má název „Tréninkový program k vytvoření učitelských kompetencí pro podporu motivace ke vzdělání a celoživotnímu učení“ (Trainingsprogramm zum Aufbau von LehrerInnen-Kompetenzen zur Förderung von Bildungsmotivation und Lebenslangem Lernen), zkratka TALK je pro tento projekt vskutku signifikantní.⁸

Celoživotní učení však nestačí. Jde o to naučit učitele, jak mají žáky učit se, celoživotně se učit. Taková ideologie čistě prázdného učení je také výrazem zásadní neschopnosti vůbec ještě označit, co se má vlastně učit. Děti, jejichž nedostatečná schopnost číst – sáhodlouze a trpce se probírá po každém testu PISA –, se tedy nebudou učit číst, nýbrž budou se „motivovat“ a budou se učit „seberegulačnímu učení“. V některých školách se motivace už stala vyučovaným předmětem. Zřejmě se v těchto hodinách učí, jak motivovat pro nic. Děsivé na podobných koncepcích je, že takový praktický pedagogický nihilismus už nikoho neděsí. Celoživotní učení se nakonec stává „naturalizovaným adaptačním procesem, nutností „být *fit for the job* a hlavně se fit udržet“, nutností, z níž se člověk osvobodí až „smrtí“.⁹

Jedno je jistě správné: Podle konceptů moderny neexistuje ukončené vědění a vždy, když jde o poznání, o činnost, které jsou úzce svázány s vědeckým pokrokem, neustává ani proces učení, ani výzkumu. Avšak tento princip v podstatě platí od počátku novověku a není žádným znakem současnosti. Ani ve vědě, ani v praxi při její aplikaci a každodenních technikách nikdy bezvýhradně neplatilo ono nyní tak pohrdlivě odsuzované oddělení času pro učení a času na práci. Pravdou je, že určité vědění, především také praktické vědění v předindustriálních dobách, bylo rezistentnější vůči změně, než se jeví být dnes. A nová je představa, že takzvané činnosti spočívající na vědění dnes zasáhly všechny oblasti společnosti a v budoucnu budou určující.

Tento koncept vychází zpravidla z toho, že rozvinuté ekonomiky budou spočívat výhradně na technologiích náročných na výzkum, které jsou motorem a důsledkem produkce vědění. V poslední době se v rychlém sledu za sebou etablovaly technologie informační, genetické, biologické a nanotechnologie jako víceméně takové nositelky naděje. Tyto technologie skutečně ve vysoké míře spočívají na vědeckém poznání, a ten, kdo investuje do vědy a výzkumu, sází na expanzi aplikovaných věd, jejichž urychlený rozvoj vede nejen k růstu vědění, jehož protikladným procesem je jeho zastarávání, ale především k pokročilé produkci technologií, které obstojí na trhu.

O pravdě jako cíli vědy se už mluví jen při slavnostních příležitostech. Pokud by šlo v první řadě o pokrok v poznání, vyjímá se v současnosti panující ideologie konkurence a soutěže poněkud směšně. Aniž bychom chtěli snižovat úspěchy těchto technologií a výzkumu, který je jejich základem, ptáme se, zda narůstající význam vědecko-technického komplexu stačí v moderních společnostech k tomu, aby se skutečně dalo mluvit o společnosti vědění.

Má-li pojem společnost vědění vystřídat dosavadní pojem průmyslová společnost – o konci kapitalismu se už jistě mluvit nemusí – říká se tím zároveň, že způsob výroby, který byl určující pro dosavadní společnost, bude vystřídán jinou silou formující společností. Takový dojem může vzniknout, jen pokud zůžeme průmyslovou společnost na chmurně romantické obrazy raného průmyslového věku. Vysoké pece, ocelárny a tovární haly se skutečně v pokročilejších stádiích vývoje staly exotickým jevem, celé někdejší industriální regiony, například Porúří, přestaly existovat jako průmyslové oblasti a nic tento transformační proces zdánlivě necharakterizuje lépe než fakt, že v místech, kde kdysi v vysokých pecích šlehaly plameny, jsou dnes počítačově animované zážitkové zóny, které nabízejí nové společnosti služby spočívající na vědeckém výzkumu.

Ovšem zdání klame. Skutečnost, že určité formy průmyslové výroby už nejsou vidět, neznamena, že neexistují, byly jen přemístěny. Vysoké pece oceláren, komíny petrochemického průmyslu hoří a kouří stejně jako dřív, ale v jiných, levnějších oblastech světa. Rozhodující však je, že na základní strukturu industriální výroby nezměnila digitální revoluce, pokrok vědy a techniky vůbec nic. Spíše naopak. Průmyslová výroba totiž není definována tím, jaké

suroviny, jakými technologickými procesy a na jaké produkty zpracovává, definován je jen určitý způsob výroby zboží všeho druhu.

Tento způsob výroby lze popsat následujícím způsobem: Jde o mechanizovanou a automatizovanou výrobu identických produktů za identických podmínek a identickými prostředky. Pojem průmyslové výroby se totiž od počátku chápal jako protiklad rukodělné výroby, která spočívala v individuální výrobě neidentických produktů v neidentických podmínkách. Industrializace tedy označuje proces podřízení lidské činnosti výrobnímu paradigmatu identity. Zpravidla lze vše, co lidé vyrábějí, převést na průmyslovou výrobu, a čím pokročilejší je použitá automatizovaná technologie, tím komplikovanější činnosti lze industrializovat, a to až do oblasti individuální komunikace, či dokonce do sféry intimity. Stále výkonnější simulační technologie tak například umožňují industrializovat jednoduché činnosti verbálně sdělovaných informací – například hlášení ve veřejných prostorách na vlakových nádražích či v metru. Tentýž synteticky produkováný hlas reprodukuje stále stejný sled informací. Jen ve výjimečných případech, které nelze dopředu předvídat, tedy při katastrofě, se v reproduktorech ozve nezaměnitelný hlas živého člověka, takový hlas pak charakterizuje panika, pokud strachy neselže.

Pro logiku průmyslové výroby nebyly proto rozhodující monstrózní areály těžkého průmyslu moderní společnosti vznikající od 18. století, nýbrž standardizace, mechanizace a unifikace lidských pracovních procesů na předepsané postupy. Taylorizace práce a běžící výrobní pás jsou jen některé z projevů této logiky, jiným je sebeurčující práce na dálku. Z této perspektivy je okamžitě zřejmé, že v současné době se neodehrává přechod od průmyslové společnosti ke společnosti vědění, ale právě naopak – vědění je prudkým tempem industrializováno.

Eufemisticky míněná hesla o společnosti vědění hovoří klamným jazykem. Mluví-li se o výzkumu a vývoji, jde o výrobní prostory vědění, které má být co nejrychleji transferováno do zóny ekonomického zhodnocení. Mluví-li se o univerzitách jako o podnicích, které vedou manažeři vědění, kteří předkládají bilance vědění, podle nichž se dá poznat, zda je poměr vstupů a výstupů rentabilní, znamená to, že je nutné aplikovat na vědění všechny průmyslové

postupy a definované parametry podnikového hospodářství, aby to všechno dávalo nějaký smysl.

Vzhledem k tomu, že alespoň přírodovědné postupy se podobají průmyslové výrobě, jeví se taková transformace zcela pochopitelná. Experiment v oblasti přírodních věd totiž rovněž sází na produkci identických výsledků dosažených identickými metodami za identických podmínek.¹⁰ Experiment se považuje za zdařilý, když je možné ho alespoň v principu týmiž metodami za stejných rámcových podmínek opakovat se stejnými výsledky. Spřízněnost přírodovědeckých postupů a průmyslové výroby byla také velmi záhy rozpoznána a popsána. A interakce mezi zvědečtářstvím výroby a industrializací vědy patří ke standardním tezím řady teorií modernizace. Laboratoř jistě není místem pro průmyslovou výrobu, ale podléhá podobné logice a může se takovým místem rychle stát. Vždyť všechny atomové reaktory vycházejí z převratných pokusů, při nichž se v laboratorních podmínkách zkoumalo a testovalo využití atomové energie.

Jinak tomu původně bylo s teoretickým základním výzkumem a všemi humanitními vědami, protože se řídí jiným principem, který dodnes nejlépe vystihují slova Wilhelma von Humboldta o „osamělosti a svobodě“ každého učence.¹¹ Jakmile jde o poznání, jehož není možné dosáhnout standardizovanými a reprodukovatelnými metodami, protože důležitou roli hraje nadání, individualita a romanticky řečeno genialita, nelze postupy pro jejich získání stanovit a zevšeobecnit. Produkce takového vědění se podobá individualizované ruční práci a vysoké školy byly také až do univerzitních reforem organizované tak, že mezi základní podmínky patřil osobní vztah mistra a žáka. Latinské slovo *magister* se jen málo liší od českého mistr, německého *Meister* a anglického *master*, což však není součástí obecného povědomí. Nahrazení akademické hodnosti *magister* hodností *master* v rámci domnělé internacionalizace demonstruje nejen to, že u samozvaných elit nelze předpokládat vědomí ani těch neprostších etymologických souvislostí evropských jazyků, ale má se tím také ve vysokoškolských diplomech indikovat standardizace a zásadní reprodukovatelnost získaného vědění, která připouští individualitu jen jako místní kolorit vzájemně přizpůsobených továren na vzdělání.

Mnohé z toho, co se zavádí pod hlavičkou zvýšení účinnosti v reformě vzdělání a školství, je prostě princip industrializace. Velmi vychvalovaný modulový systém studia představuje přenášení principu funkčně diferencovaných výrobních hal do odvětví vědění, kurzy a učební jednotky se kus po kuse montují – dokončují pro absolutorium. Také zavedení bodového hodnocení ECTS (takzvané kredity) zavádí normování k ohodnocení studijního výkonu, což včetně výpočetního systému odpovídá různým průmyslovým normám. A v neposlední řadě odpovídá proslulá týmová práce a všemožně podporované týmové a projektové skupiny zřízení výrobních brigád, jimž lze bez problémů zadávat cíle, míru růstu a rentability, a v nichž nic nevádí tolik jako individuální odchylky.

Z hlediska sociálněpsychologického je proto zajímavým jevem – stejně jako u podobných industrializačních procesů – , že lidé, kteří dlouho pracovali ve výzkumu a učili jako řádní profesori, dokonce se státní zárukou, a premisou jejich práce byla suverenita a svoboda, svoje zařazení do hybridního výrobního a kontrolního útvaru akceptují bez výhrad. Nelze připustit, že by se vzhledem ke své inteligenci dali pomýlit prostinkou rétorikou, která propaguje tento industrializační proces slovy jako „autonomie“ a „flexibilita“, vždyť se přece jedná o nové elity. Každý řemeslník, který musel vyměnit svou dílnu, s lítostí, hněvem a zraněnou hrdostí, za pracovní místo v továrně, projevil možná větší citlivost ke společenským změnám než někdejší svobodný duch, který nyní pyšně prohlašuje, že udělá vše, aby plány a cíle svého „podniku“ splnil.

V jistém smyslu lze toto zprůmyslnění vědění chápat jako dodatečné opatření všeobecného procesu, který už proniká do posledních společenských nik. „Dělník vědění“ se stává fenotypem proměny, který nepodléhá principu vědění, ale průmyslové práce. Dělník nepovyšuje na vědce, nýbrž vědec se stává dělníkem. Kdyby to tak nebylo, proměňovaly by se podniky na univerzity a ne univerzity na podniky. Na tom nic nemění fakt, že se změnila zpracovávaná surovina a že místo železa a oceli nastoupil genom a buněčná mikrostruktura. Zvláště když lehký průmysl s důrazem na výzkum hrál už v raných fázích industrializace stejně velkou roli jako neustále citované komunikační technologie ve společnosti vědění. Telegraf vyžadoval vzhledem k celkové úrov-

ni své doby stejně vysokou míru fyzikálního a technického vědění jako dnes mobilní telefony. A stejně jako si svého času obyčejný uživatel a konzument nedokázal představit, jak technicky funguje přenos znaků a na jakých fyzikálních zákonitostech spočívá, platí totéž o dnešním uživateli ohledně principu fungování mobilního telefonu. Dělník práce jako nedílná součást průmyslové výroby zaručuje, že i technik „ví“ stejně málo o tom, co vlastně dělá, jako poradce v prodejnách, který vysvětluje zákazníkům, jak se ten zázrak obsluhuje. Pokud jsou lidé, kteří dnes pracují v odvětví mobilních telefonů, dělníci vědění, tak byla dělníci vědění i někdejší slečna z pošty.

Prezentace společnosti vědění navozuje představu, i když to není výslovně řečeno, že jiné a ranější formy společenského uspořádání nikdy nekladly takový důraz na vědění jako ta dnešní. Taková díkce je pochopitelná, jen když se míní určitý typ vědění. Od té doby, co lidé začali vytvářet sociální struktury, a od té doby, co takové společnosti pozorovaly přírodu a přetvářely ji, existuje vědění, které každou společnost jako takovou strukturuje. Týká se to jak znalostí, které jsou nutné pro různé výrobní procesy, tak i symbolických forem, jimiž se lidé dobírají poznání o sobě samých a svém postavení. I když mnohé z těchto forem vědění dešifrujeme jako mytologie, a techniky, které s nimi souvisejí, jako magické praktiky, nepřestávají být vědění, které lidé získali, využívali a předávali dál. To, co odlišuje moderní společnost od těch dřívějších, je ambice, že „vědecky“ získané a zprostředkované vědění lze objektivně zkoumat, což je skutečností přiměřenější než mytologický nebo náboženský výklad světa. Takové vědění umožňuje vytvořit nejen výkonné a komplikované technologie, ale obejde se bez transcendentálních, metafyzických nebo v tradici ukotvených domněnek. Může být proto koncipováno univerzálně, protože pro takové vědění není třeba jiných předpokladů než lidský rozum.

Tento typ vědeckého vědění, ne vědění jako takového, charakterizuje moderní civilizaci. Je nepopíratelné, že tento typ vědění určuje stále víc nejen techniky této civilizace, ale celý život bez ohledu na nepřerušovanou kontinuitu magických praktik, spirituálních příslibů, léčitelství a okultismu všeho druhu. Tato forma vědecko-technické civilizace se v principu vyvíjí – s podstatnou předehrou v antice – od časů evropské renesance. A jen co je společnost vě-

dění prohlášena za novum, už se hlásí ke slovu historici, kteří ji datují přinejmenším do raného novověku, a tím patřičně relativizují.¹²

Z této perspektivy by se mohl současný stav ovšem chápat jako zintenzivnění a komplexní prosazování dávno známého principu, což ovšem nestačí k vytvoření nového typu společnosti. Navíc tento princip vědecké racionality, který má být pro společnost vědění charakteristický, funguje právě v ústředních oblastech vědy víceméně bez problémů. Pokud bychom vědění ve smyslu evropské tradice definovali jen jako „pravdivé, odůvodněné přesvědčení“, část toho, co cirkuluje ve společnosti vědění, by nebyla vědění.¹³ Už ve fázi, kdy jde o technickou aplikaci, se zdůvodňující rozum jako měřítko ztrácí a nahrazuje se hybridním útvarem, který staré mýty označovaly jako osudový okamžik, *conditio humana*. A pokud jde o údajné zvědečtění způsobů života a komunikace, je na místě zásadní otázka, zda něco takového lze ve vyšším smyslu ještě nazývat racionální.

Slovo „vědecké“ není často ničím víc než etiketou, která se přidává z důvodů zvýšení prestiže, ke zvýšení věrohodnosti a úspěšnosti. Ani mezi teoretiky vědy nepanuje shoda, zda tak úctyhodné disciplíny, jakými jsou ekonomie nebo psychoanalýza, jsou vůbec vědy. Tím spíše je sporné, zda jsou moderní prognostika a výzkum trendů, měřeno parametry vědecké racionality, něčím víc než byli augurové a věštcí v antických dobách. A těžko říci, zda takové obory jako psychologie reklamy a výzkum komunikací „vědí“ o člověku a jeho ovlivnitelnosti víc, než co si člověk mohl přečíst už v každé antické příručce rétoriky. A o sektoru oblasti služeb, který patří v současné době k nejvíce prosperujícím – o poradenství – ve všech jeho variantách od poradců v politice přes podnikové poradenství až po poradenství ve věcech zdraví a životního stylu, ať už v terapeutickém, či mimoterapeutickém smyslu slova, lze beze sporu prohlásit, že z vědy už nezůstalo nic kromě nabubřelé dikce, někdy zkreslené až do karikatury.

Takové vědění o člověku se také prezentuje jako věda, aniž by mohlo jen náznakem dostát vědeckým kritériím. Právem jsou špičkoví experti těchto poradenských podniků označováni jako guruové – jejich klientela ví, že analýzám a návrhům musí prostě věřit, protože o vědění zde nejde. Člověka až jímá závrať, jak lehkomyšlní, naivní a v bazálním slova smyslu nevědoucí

jsou protagonisté takzvané společnosti vědění, když jde o to, aby nepropásli aktuální módní trend. Okolnost, že se někdejší centra vědění, univerzity, obracejí na poradenské firmy a nechávají se s jejich pomocí reformovat a restrukturovat, nesvědčí pouze o ubohém přizpůsobování se všeovládajícímu jazyku *couchingu*, *controllingu* a *monitoringu*,¹⁴ nýbrž rovněž o zaslepenosti ideologií, jejíž kritická demontáž kdysi patřila k úkolům společenskovědních oborů. Když člověk sleduje, s jakou horlivostí adorují univerzitní funkcionáři sebestomější ekonomistickou frázi z repertoáru všenápravců *new managementu*, nemůže se už divit někdejší vstřícnosti inteligence k jiným ideologickým a totalitárním pokoušením.

Nesporné při tom všem zůstává, že především pro průmyslovou produkci materiálních statků, které se staly indikátory statutu technologicky vyspělé společnosti, se provádí rozsáhlý výzkum. Zda je vždy rentabilní, nebo zda tento jediný produktivní sektor takzvané společnosti vědění také vytváří četné naprázdno běžící projekty, jejichž jediným smyslem je simulovat v rámci konkurenceschopnosti hektickou výzkumnou činnost, by si jistě zasloužilo diskusi. Avšak i v případě, že jsou výzkum a z něj odvozené technické inovace podstatným faktorem ekonomické prosperity a každodenního života společnosti, neznamená to ještě, že je na místě hovořit o společnosti vědění. Přestože statistikové OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj) opakovaně vyžadují vysoké kvóty vysokoškolsky vzdělaných lidí, a ty se zaváděním zkrácených forem studia a snižováním úrovně naplňují, vědci se nestanou domínující sociální vrstvou a vědecká racionalita běžnou formou myšlení.

Panajotis Kondylis vyslovil tezi, že „při velmi vysokém stupni produktivity se technická racionalita může stát záležitostí menšiny“, aniž by se aktérům této racionality dostalo zvláštního společenského postavení. Vědci a technici rozvinuté společnosti by jednou mohli mít tentýž statut jako dnes zemědělci – jako menšina zajišťují výživu a zásobování společnosti, nikdo by jim ale proto nepřisuzoval významné politické, kulturní nebo sociální postavení.¹⁵ Je možné, že věda a technika zmutují v samozřejmou službu, která bude v hojně míře k dispozici podle standardů průmyslové společnosti na příslušné technické úrovni, aniž by se z toho pro charakter a fungování této společnosti vyvozovaly nějaké podstatné důsledky.

Právě skutečnost, že moderní vědy od okamžiku, kdy se etablovaly, bezvadně fungovaly v nejrůznějších společenských podmínkách – v liberální Americe stejně dobře jako v nacistickém Německu, stalinském Sovětském svazu i v autoritativní Číně –, mluví proti tezi, že právě produkce, rozdělování a zhodnocování vědění je faktorem, který by mohl mít moc a sílu formovat společnost. Jistě existují podmínky, které jsou pro vědeckou ctižádost a procesy teoretické zvědavosti příznivější než jiné, ale takřka nic nemluví pro to, aby se epocha industrializace vědění označovala jako společnost vědění. Je spíše na místě mluvit o době, v níž se s konečnou platností završuje podřízenost vědění parametrům kapitalistické ekonomiky, která je vědění přátelsky nakloněná jen tehdy, je-li možné vědění bezprostředně zhodnotit nebo když alespoň nezvyšuje náklady. Za těchto podmínek je vědění jako takové zbavené svéprávnosti. Se statkem, jemuž se v jiné době říkalo „vzdělání“, má navzdory veškerému zapřísahání se pojmem vzdělání, vědění ve společnosti vědění jen málo společného, ne-li nic.

VZDĚLANOST, POLOVZDĚLANOST, NEVZDĚLANOST

Vědění je moc. Touto větou Francise Bacona začíná projekt moderny. Vědecké vědění a s ním spojené technologie od té doby nahrazují na všech úrovních tradiční instance výkladu a zmocňování se světa – náboženství, kultury, mystéria, mýty, magie a ideologie. Do žádné oblasti života se od počátku rozvoje moderní společnosti nevkládaly takové naděje jako do vzdělání. Vzdělání byla utopie maloměšťanstva, že mezi námezdnou prací a kapitálem může existovat ještě třetí forma existence, vzdělání bylo nadějí dělnické třídy, která chtěla věděním dosáhnout moci, již jí nedaly nezdařené nebo nekonané revoluce, vzdělání bylo a je prostředkem, jehož pomocí se měly emancipovat a integrovat spodní vrstvy, ženy, migranty, lidé z okraje společnosti a utlačované menšiny, vzdělání se vnímá jako vytoužený zdroj v boji o stanoviště informační společnosti, vzdělání je prostředkem, který brání předsudkům, diskriminaci, nezaměstnanosti, hladu, AIDS, nehumánnosti a genocidě, vzdělání řeší výzvy budoucnosti a taky má být štěstím pro děti a dospělým zajistit práci. Právě proto, že tohle všechno nejde, se jen v málokteré oblasti tolik lze jako ve vzdělávací politice.¹

Vzdělání se stalo ideologií sekulárních společností, které se nemohou opřít ani o náboženskou transcendenci, ani o revoluční imanenci. Vzdělání tak bylo od počátku motorem prudkých modernizačních změn, zároveň však také falešnou útěchou pro ty, co modernizací trávili, jak se nestydatě říká těm, kteří neměli vzdělání a za svůj osud si tak mohli sami. Vzdělání funguje jako povzbuzující a uklidňující prostředek současně, mobilizuje lidi a zároveň je neustálými sliby lepších časů odvrací od toho, aby se mobilizovali. Vzdělání se vůbec nesmí zdařit, protože potom by bylo zřejmé, jak je omezené. Vzdělání není vhodnou kompenzací ztracených utopií a už vůbec ne garantem bezproblémového fungování ekonomiky orientované na výkon. Proto jsou také vzdělávací zařízení v permanentní krizi, v pravidelných intervalech se musí vyhlašovat, že hrozí vzdělávací katastrofa, a kvůli permanentní reformě sílí reformní tlak na vzdělávací systémy.